Qabul qilindi: 25-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 29-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 5-oktyabr 2026-yil

NAVOIY ME’ROJNOMALARI BADIIYATI

Xoldorova Dilfuzaxon Ulug’bek qizi

dilfuzaxoldorova99@gmail.com

+998911271929

Annotatsiya. Mazkur tezisda Alisher Navoiy ijodida me’roj mavzusining badiiy talqini, me’rojnoma tasvirlarining poetik qurilishi, obrazlar tizimi va diniy-tasavvufiy mazmuni tahlil qilinadi. Tadqiqotda “Hayrat ul-abror”, “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Sab’ai sayyor”, “Saddi Iskandariy” hamda “Lison ut-tayr” asarlaridagi me’roj lavhalari qiyosiy jihatdan ko‘rib chiqiladi. Tun, nur, Burroq, Jabroil, osmon, Arsh kabi obrazlarning ramziy-estetik vazifalari misollar asosida ochib beriladi. Me’roj motivining Navoiy poetikasida diniy voqea tasviridan tashqari, ruhiy yuksalish, ma’rifat, ilohiy ishq va komillik g‘oyalarini ifodalovchi poetik model ekani asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, me’roj, me’rojnoma, “Xamsa”, na’t, poetika, Burroq, Jabroil, nur, osmon, Arsh, tasavvuf, ramz, badiiy san’at.

Sharq mumtoz adabiyotida Muhammad (s.a.v.)ning Isro va Me’roj voqeasi yuksak diniy-ma’naviy mazmunga ega bo‘lgan mavzulardan biridir. O‘zbek mumtoz adabiyotida mazkur voqea alohida poetik an’ana sifatida shakllanib, turli davr ijodkorlari tomonidan qayta talqin qilingan. Alisher Navoiy ijodida esa me’roj mavzusi keng qamrovli badiiy tizim darajasiga ko‘tarilgan. Tadqiqotlarda me’roj na’tlari Navoiy “Xamsa”si tarkibidagi dostonlar bilan bir qatorda “Lison ut-tayr” va ayrim lirik asarlarida ham uchrashi qayd etiladi.[1]

Navoiy me’roj tasvirlarining o‘ziga xosligi shundaki, shoir diniy rivoyat mazmunini tayyor shaklda takrorlamaydi, balki uni o‘zining poetik tafakkuri orqali qayta yaratadi. Voqea makonining samoviyligi, tunning sirli manzarasi, nur va qorong‘ulik qarama-qarshiligi, Burroqning chaqmoqdek harakati, farishtalar va samoviy jismlar tasviri badiiy

yaxlitlikni yuzaga keltiradi.[2]

“Hayrat ul-abror”dagi me’roj bobi tun tasviri bilan boshlanadi. Navoiy bu orqali me’roj voqeasining g‘ayrioddiyligini oldindan his qildiradi. Shoir: “Tun qilibon gardini anbarsirisht, / Butratibon yerga nasimi behisht” deya tun changlarini anbar, shamolni esa jannat shabadasi sifatida tasvirlaydi.[3]

Bu misralarda oddiy tabiat manzarasi ilohiy voqeaga tayyorlanayotgan kosmik makon sifatida gavdalanadi. Keyingi baytlarda esa yerning “mijmar”, tun qorong‘uligining “anbar”ga o‘xshatilishi davom etadi: “Yer kuraviy shakl ila mijmar bo‘lub, / Kecha savodi anga anbar bo‘lub”.[3] Yerning yumaloq shakli “mijmar” — xushbo‘y modda yoqiladigan idishga, tun esa undagi anbar holatiga keltirilishi orqali shoir tabiat manzarasini hid, rang va harakat birliklari asosida badiiylashtiradi.

Tadqiqotlarda ushbu tasvirlarda tanosub, tashxis, tazod va tashbeh kabi san’atlar birgalikda ishlatilgani ta’kidlanadi.[2] Masalan, “tun — anbar”, “yer — mijmar”, “nasimi behisht” kabi obrazlar bir-biri bilan semantik jihatdan bog‘lanib, yaxlit poetik maydon hosil qiladi. Qorong‘ulik va nur, yer va osmon, sokinlik va harakat qarama-qarshiligi esa me’rojning mo‘jizaviy mohiyatini kuchaytiradi.

Me’rojnomalarda nur markaziy poetik obrazlardan biridir. Islomiy va tasavvufiy tafakkurda nur ilohiy tajalliy, hidoyat, ma’rifat va ruhiy poklik bilan bog‘lanadi. Navoiy ham Muhammad (s.a.v.) siymosini oy, quyosh, yulduz va nur kabi obrazlar bilan ulug‘laydi.[4]

“Farhod va Shirin”dagi me’roj na’tining sarlavhasining o‘zidayoq “Buroqi barqvash”, “min az-zulumoti ilan-nur” va “nurin alo nur” kabi obrazli birliklar qo‘llangan. Tadqiqotda ushbu na’t 68 baytdan iborat bo‘lib, dastlabki 8 bayt tun tasviriga, asosiy qismi esa me’roj sayohatiga bag‘ishlangani ko‘rsatiladi.[2; 5] Bu yerda “zulmatdan nurga” harakati faqat makon almashinuvi emas, balki ma’naviy yuksalish ramzi sifatida ham anglashiladi.

Navoiy poetikasida nurning qarama-qarshi qutbi zulmatdir. Zulmat — sir, noma’lumlik va moddiy olam; nur esa haqiqat, ma’rifat va ilohiy tajalli ma’nolarini uyg‘otadi. Shuning uchun me’rojning tun bag‘ridan boshlanib, samoviy yuksalishga olib

borishi komillik sari harakatning badiiy modeli sifatida talqin qilinishi mumkin.

Me’roj an’anasida Burroq Muhammad (s.a.v.)ning samoviy safaridagi asosiy vositalardan biridir. Navoiy bu obrazni oddiy transport vositasi sifatida emas, balki yer bilan osmon, zohiriy olam bilan ilohiy olam o‘rtasidagi poetik vositachi sifatida tasvirlaydi. “Farhod va Shirin”dagi “Buroqi barqvash” birikmasida Burroqning chaqmoqqa qiyoslanishi uning tezligi va g‘ayrioddiyligini kuchaytiradi.[5]

“Hayrat ul-abror”da esa me’rojga otlanish harakat fe’llari va qush obrazlari orqali jonlantiriladi. “Kim yetib ul soyiri ulviy maqom, / Ilgida bir toyiri ulviy xirom. / Po‘yada ko‘k sayricha orom anga, / Yerdin o‘lub ko‘kkacha bir gom anga” misralarida yuksalish va parvoz semantikasi kuchli. Bu yerda “soyir”, “toyir”, “ko‘k”, “bir gom” kabi birliklar harakatning favqulodda tezligi va samoviy yo‘nalishini ifodalaydi.[6]

Me’roj tasvirlarida Jabroil obrazi ilohiy xabarni yetkazuvchi vositachi sifatida namoyon bo‘ladi. “Hayrat ul-abror”da: “Qosidi qudsiy chu salom aylabon, / Haq soridin arzi payom aylabon” misralari orqali muqaddas elchining kelishi tasvirlanadi.[6] “Qosidi qudsiy” birikmasi Jabroilning oddiy elchi emas, ilohiy xabarni yetkazuvchi muqaddas vosita ekanini bildiradi.

Mazkur lavhada “salom”, “payom”, “Haq” kabi so‘zlarning bir semantik qatlamda kelishi muloqot va ilohiy xabar motivini kuchaytiradi. Shu tariqa me’roj voqeasining markazida faqat makonlararo safar emas, balki insoniy idrokdan yuksak bo‘lgan ilohiy muloqot g‘oyasi ham turadi.

Navoiy ijodida me’rojning diniy mazmuni tasavvufiy-irfoniy tushunchalar bilan boyitiladi. Me’roj — Payg‘ambarning yuksalishi; tasavvufiy talqinda esa yuksalish inson ruhining kamolot sari harakati bilan hamohang. Tadqiqotlarda Navoiy me’roj boblarida “Haqqa yovuqlashish”, “Alloh bilan muloqotda bo‘lish”, “fanolik va baqolikka yetishish” kabi mazmunlar aks etishi qayd etilgan.[7]

Shu jihatdan “safar” motivi ikki qatlamga ega: birinchisi — tarixiy-diniy voqea sifatidagi safar; ikkinchisi — ruhning Haqqa intilishi. Bu ikki qatlamning uyg‘unligi Navoiy me’rojnomalarini faqat diniy rivoyat bayoni emas, balki falsafiy-irfoniy mazmunga ega

badiiy hodisa sifatida baholash imkonini beradi.

F. Iskandarov tadqiqotida Navoiy me’roj boblari mazmuniy jihatdan aniq tasniflangan. “Hayrat ul-abror”dagi me’roj 53 bayt, “Farhod va Shirin” 68 bayt, “Layli va Majnun” 100 bayt, “Sab’ai sayyor” 92 bayt, “Saddi Iskandariy” 122 bayt, “Lison ut-tayr” esa 53 baytdan iborat ekani ko‘rsatiladi. Jami 488 bayt me’roj tasvirlariga bag‘ishlangan.[7]

Bu ko‘rsatkichlar me’roj motivining Navoiy ijodida tasodifiy epizod emasligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, “Saddi Iskandariy”dagi 122 baytlik tasvir mavzuning shoir poetikasida kengayib, mustaqil badiiy tizim darajasiga yetganini ko‘rsatadi. Tadqiqotda “Xamsa” dostonlaridagi me’roj boblari dostonlarning umumiy mazmuni bilan hamohang holda qurilgani, ya’ni me’roj tasviri keyingi asar g‘oyasiga tayyorgarlik vazifasini bajarishi ta’kidlanadi.[2]

Navoiy me’rojnomalarida tashbeh, istiora, talmeh, tanosub, tazod, tashxis va mubolag‘a faol qo‘llanadi. Masalan, “Buroqi barqvash” birikmasida tashbeh orqali Burroqning chaqqonligi ifodalansa, “tun — anbar”, “yer — mijmar” obrazlarida istiora va tashbehning uyg‘unligi kuzatiladi. “Min az-zulumoti ilan-nur” kabi talmehiy birlik esa diniy mazmunni ixcham va kuchli poetik shaklda ifodalaydi.[2; 5]

Tanosub san’ati ham alohida ahamiyatga ega: tun, anbar, nasim, yer, osmon, oy, quyosh, yulduz, nur kabi birliklar bir-birini semantik jihatdan to‘ldiradi. Tazod esa zulmat va nur, yer va osmon, uyqu va bedorlik kabi qarama-qarshi tushunchalar orqali me’rojning ruhiy-estetik dinamikasini yaratadi.

Xulosa

Alisher Navoiy me’rojnomalari badiiyatini o‘rganish shoirning diniy-tasavvufiy qarashlari, poetik tafakkuri va badiiy mahoratini bir butun holda anglash imkonini beradi. Navoiy an’anaviy Isro-Me’roj syujetini o‘zining poetik konsepsiyasiga mos ravishda qayta ishlab, uni nur, zulmat, safar, parvoz, ilohiy xabar va komillik g‘oyalari bilan boyitadi.

Tahlil natijasida me’roj tasvirlarida uch asosiy qatlam — diniy, tasavvufiy-irfoniy va estetik-poetik qatlam — o‘zaro uyg‘unlashgani aniqlandi. Tun va osmon makon yaratadi; nur va zulmat tazod hosil qiladi; Burroq harakat va yuksalishni ifodalaydi; Jabroil ilohiy

xabar vositachisi sifatida namoyon bo‘ladi; samoviy manzillar esa ruhiy yuksalishning bosqichlarini anglatadi. Demak, Navoiy me’rojnomalari nafaqat diniy voqeaning badiiy ifodasi, balki inson ruhining ma’rifat va komillik sari intilishining yuksak poetik modelidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Искандаров Ф.М. Меърож наътларда диний-тасаввуфий мазмун ва бадиият: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети, 2023.

2. Искандаров Ф.М. Меърож наътларда диний-тасаввуфий мазмун ва бадиият. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети, 2023. (диссертация материаллари).

3. Навоий А. Ҳайрат ул-аброр. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006. – Б. 35.

4. Комилов Н. Тасаввуф. – Тошкент: Моваройуннаҳр.

5. Навоий А. Фарҳод ва Ширин. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006. – Б. 14.

6. Навоий А. Ҳайрат ул-аброр. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006. – Б. 35–36.

7. Искандаров Ф.М. Меърож наътларда диний-тасаввуфий мазмун ва бадиият: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2023. – Б. 16, 35.

8. Ҳожиаҳмедов А. Шеърий санъатлар ва мумтоз қофия. – Тошкент: Шарқ, 1998.

9. Сирожиддинов Ш., Юсупова Д., Давлатов О. Навоийшунослик. – Тошкент: Тамаддун, 2018.

10. Навоий А. Муккамал асарлар тўплами. 20 жилдлик. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи.

Snoskalar / Примечания

1. Iskandarov F.M. Me’roj na’tlarda diniy-tasavvufiy mazmun va badiiyat. PhD

dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2023. – B. 16.

2. Iskandarov F.M. Me’roj na’tlarda diniy-tasavvufiy mazmun va badiiyat. Dissertatsiya materiallari. Me’roj boblarining mazmuniy va poetik tasnifi.

3. Navoiy A. Hayrat ul-abror. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – B. 35.

4. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: Movarounnahr.

5. Navoiy A. Farhod va Shirin. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – B. 14.

6. Navoiy A. Hayrat ul-abror. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – B. 35–36.

7. Iskandarov F.M. Me’roj na’tlarda diniy-tasavvufiy mazmun va badiiyat. PhD dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2023. – B. 16; 35.

